

УДК 330.101:334.55:364.1

DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V52(2025)-11

Крилов Д.В., доктор економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

ORCID ID: 0000-0001-8522-5433

e-mail: krylov.denys2021@gmail.com

Моделювання поведінки вітчизняних домогосподарств в умовах соціально-економічної нестабільності

Анотація. В умовах економічної нестабільності, військової агресії, цифрової трансформації роль домогосподарства суттєво зростає. Їх здатність до самозабезпечення, підтримки національного товаровиробника та участі у неформальній зайнятості створює передумови для стабільного функціонування держави, навіть у кризові періоди. Актуальним постає моделювання соціально-економічної поведінки вітчизняних домогосподарств, особливо в періоди нестабільності. Домогосподарство визначено як складну систему з характерними ознаками: добровільність об'єднання; економічна суб'єктність; право розпорядження ресурсами; участь в різних формах економічної діяльності тощо. Сьогодні домогосподарства виконують економічну, соціальну, демографічну, психоемоційну та адаптаційну функції, остання з яких визначена ключовою. Оскільки вона дозволяє домогосподарствам швидко відреагувати на зовнішні виклики, насамперед політичного та соціально-економічного характеру, й трансформувати власну модель поведінки. Запропоновано схему моделювання поведінки домогосподарств в умовах соціально-економічної нестабільності, що відображає їх реакцію на зовнішні чинники через адаптаційний механізм. У межах цього процесу відбувається переосмислення доступних ресурсів, пріоритетів і стратегій виживання, що виявляється у зміні споживчих установок, мобілізації внутрішніх резервів, зростанні практик самозабезпечення, оптимізації витрат і посиленні неформальної зайнятості.

Ключові слова: домогосподарство; моделювання поведінки; національна економіка; нестабільність; соціально-економічна криза; споживання; суб'єкт господарювання.

Denys Krylov, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine

Strategies for the Transformation of Marketplaces in Ukraine: Challenges, Trends, and International Experience

Abstract. Introduction. In conditions of economic instability, military aggression, digital transformation, the role of households is significantly increasing. Their ability to self-sufficiency, support the national producer and participate in informal employment creates the prerequisites for the stable functioning of the state, even in times of crisis. Modeling the socio-economic behavior of domestic households becomes relevant, especially in times of instability.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate theoretical and methodological approaches and develop a general model of the behavior of domestic households in conditions of socio-economic instability.

Results. A household is defined as a complex system with characteristic features: voluntary association, economic subjectivity; the right to dispose of resources; participation in various forms of economic activity, etc. In modern conditions, households perform economic, social, demographic, psycho-emotional, and adaptive functions, among which the latter is of particular importance, since it allows households to quickly respond to external challenges, primarily of a political and socio-economic nature, and transform their own behavioral model. A general scheme for modeling household behavior in conditions of socio-economic instability is proposed, the initial stage of which is the influence of the external environment, which activates the adaptation mechanism in household behavior. Within its framework, a rethinking of available resources, priorities, and survival strategies occurs.

Conclusions. In conditions of socio-economic instability, households act not only as objects of influence of crisis processes, but also as active subjects of adaptation, capable of ensuring elements of internal stability of society. The constructed model of household behavior reflects a complex system of reactions to external challenges, which includes the transformation of consumer priorities, mobilization of internal resources, expansion of self-sufficiency practices, reduction of expenses for non-basic needs and activation of informal economic practices.

Keywords: household; behavioral modeling; national economy; instability; socio-economic crisis; consumption; business entity.

JEL Classification: D10; D12; E21.

Постановка проблеми. В умовах зростаючих викликів, що обумовлені економічною нестабільністю, військовою агресією та міграційними процесами, цифровою трансформацією та зміною структури зайнятості населення, роль домогосподарства набуває принципово важливого значення. Адже саме даний

¹ Стаття надійшла до редакції: 05.08.2025

Received: 05 August 2025

суб'єкт господарювання, виступаючи первинною ланкою національної економіки, спрямовує свої зусилля на підтримку макроекономічної рівноваги та підвищення рівня соціальної стійкості. Здатність домогосподарств до самозабезпечення, підтримка національного товаровиробника й формування раціональної споживчої поведінки, участь членів у неформальній зайнятості детермінують передумови для стабільного функціонування держави, навіть в умовах кризи. Відповідно, з огляду на зазначене, зростає потреба у моделюванні соціально-економічної поведінки вітчизняних домогосподарств переважно в кризові періоди. Недостатній рівень дослідження окресленої проблематики, особливо в умовах розгортання повномасштабної війни та необхідності повоєнного відновлення, обумовлює актуальність обраної теми та потребу у посиленні ролі домогосподарств у забезпеченні соціально-економічної стабільності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Домогосподарства як соціально-економічна одиниця протягом тривалого часу залишаються об'єктом ґрунтового наукового аналізу, що охоплює як мікроекономічні аспекти їх функціонування, так і внесок у формування національних макроекономічних показників. У працях українських та зарубіжних дослідників домогосподарства розглядаються через призму доходів і витрат, трудової активності, споживчої поведінки, рівня життя, демографічної структури, соціальної вразливості та адаптивності до змін у соціально-економічному середовищі. Зокрема, особливості домогосподарства як важливого суб'єкта ринкової економіки відображено у наукових працях Т. Кізіми [3] та І. Горюньєра [1]. Споживча поведінка, роль заощаджень та фінансові аспекти функціонування домогосподарств розкрито у розробках Ю. Станкевич [8], К. Шапошнікова і О. Лозиченка [9], А. Каспишак [2] та інших. Зважаючи на наявні дослідження, можна зробити висновок, що домогосподарство виконує значну роль у забезпеченні розвитку національної економіки. Водночас це підкреслює необхідність подальших наукових розвідок, спрямованих на розроблення адаптивних моделей, здатних забезпечити стійкість домогосподарств та підвищити їх спроможність ефективно реагувати на виклики нестабільного середовища.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних підходів і розроблення загальної моделі поведінки вітчизняних домогосподарств в умовах соціально-економічної нестабільності. Відповідно основні завдання дослідження полягають у: розкритті змісту поняття «домогосподарство» та аналізі його ключових функцій як вагомого суб'єкту національної економіки; виокремленні його здатності до адаптації, що набуває особливої ваги в умовах кризових явищ; розробленні загальної моделі функціонування домогосподарства в умовах соціально-економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах, що зумовлені розгортанням військових подій на території України, економічною нестабільністю, викликами глобалізації та соціальними трансформаціями, суттєво зростає значення домогосподарств. Адже останні виступають не лише основними одиницями споживання, заощадження, носіями трудового потенціалу, але й відіграють активну роль в адаптації суспільства до нових загроз та збереження соціально-економічної стійкості.

Відповідно з огляду на зростаюче значення домогосподарств у вітчизняній національній економіці, виникає потреба у чіткому розумінні їх сутності та особливостей функціональних проявів. Адже, на основі усвідомлення концептуального змісту домогосподарства, можна виявити його потенціал у забезпеченні макроекономічної рівноваги, мобілізації наявних ресурсів та соціальній стійкості у кризових умовах. На підставі проведеного аналізу наукових підходів до визначення сутності домогосподарства, найбільш цілісним та комплексним, на нашу думку, є трактування, запропоноване Ю. Станкевич. Згідно з таким підходом, домогосподарство розглядається як «складна цілісна система, що одночасно поєднує в собі сукупність відповідних характеристик» [7, с. 106], серед яких найбільш вагоме значення мають:

- 1) добровільність об'єднання;
- 2) виконання ролі повноцінного економічного суб'єкта, функціонування якого позначається як на економічному зростанні країни, так і на морально-духовній сфері суспільства;
- 3) право розпоряджатися наявними ресурсами (фінансовими, майновими, трудовими, інтелектуальними та іншими);
- 4) участь в різних формах економічної діяльності;
- 5) забезпечення фінансової стабільності домогосподарства, розвитку його членів та відтворення населення.

Зважаючи на комплексну природу домогосподарств, їх роль у суспільстві не обмежується лише економічними процесами. Оскільки вони виконують низку ключових функцій, які в умовах складної соціально-економічної ситуації та глибоких трансформацій, що нині відбуваються в Україні, набувають нових змістових акцентів. Такі обставини зумовлюють необхідність ґрунтового аналізу функціональних проявів домогосподарств як основи їх впливу на соціально-економічну стабільність. В даному аспекті вважаємо доцільним окреслити п'ять основних завдань, що виконують домогосподарства в сучасних умовах, а саме:

- економічна функція, до якої варто зарахувати формування попиту та пропозиції (особливо людського капіталу як основи трудового потенціалу суспільства), виробничу діяльність та управління фінансовими ресурсами, що передбачає визначення ефективного співвідношення між заощадженням та інвестуванням;

- соціальна функція, а саме – догляд за недієздатними членами домогосподарства, соціальна згуртованість в межах власного домогосподарства та мобілізація наявних ресурсів в умовах кризи;
- демографічна функція, яка передбачає забезпечення природного відтворення населення, а також сприяння розвитку особистості в процесі соціалізації та виховання дітей в межах домогосподарства;
- адаптаційна функція, що полягає у здатності домогосподарств пристосовуватися до дестабілізаційних факторів зовнішнього середовища, у контексті вітчизняних соціально-економічних реалій до них варто зарахувати, по-перше, військові події, які зумовлюють вимушену зміну місця проживання, трансформацію джерел доходів та структури споживання, втрату стабільного економічного становища; по-друге, інфляцію та безробіття, які потребують від домогосподарств мобілізації наявних ресурсів, більш гнучкого планування та пошуку альтернативних моделей соціально-економічної поведінки;
- психоемоційна функція – формування емоційної стійкості членів домогосподарства як основи соціальної стабільності та згуртованості суспільства.

Таким чином, сьогодні функціонування домогосподарства визначається багатогранністю, що дозволяє забезпечувати відтворення трудового потенціалу, задоволення матеріальних та духовних

потреб. Проте, враховуючи складні вітчизняні умови, особливе значення посідає адаптаційна функція. Оскільки вона дозволяє домогосподарствам швидко відреагувати на зовнішні виклики, насамперед політичного та соціально-економічного характеру, й трансформувати власну модель поведінки. Найбільш виразно така функція проявляється в умовах кризових ситуацій, таких як економічні потрясіння, пандемії, військові конфлікти, екологічні чи енергетичні катастрофи тощо.

З огляду на сучасне нестабільне вітчизняне суспільство, непоодинокими стають випадки, коли домогосподарства виконують функції, які частково не здатна реалізовувати держава чи ринкове середовище. Це, зокрема, зумовлює поширення неформальної зайнятості, практик самозабезпечення, забезпечення догляду за непрацездатними членами, волонтерства, підтримки внутрішньо переміщених осіб тощо. Отже, функціонування домогосподарства набуває стратегічного значення в період криз і трансформацій. Саме тому, приймаючи до уваги, зростання частоти та масштабності кризових явищ, доцільним виступає розгляд адаптаційної здатності домогосподарств не як ізольованої характеристики, а як системного механізму, що передбачає активізацію внутрішніх ресурсів як реакцію на вплив зовнішнього середовища. Такі засади потребують моделювання поведінки даного суб'єкту господарювання в умовах соціально-економічної нестабільності, що представлено на рис. 1

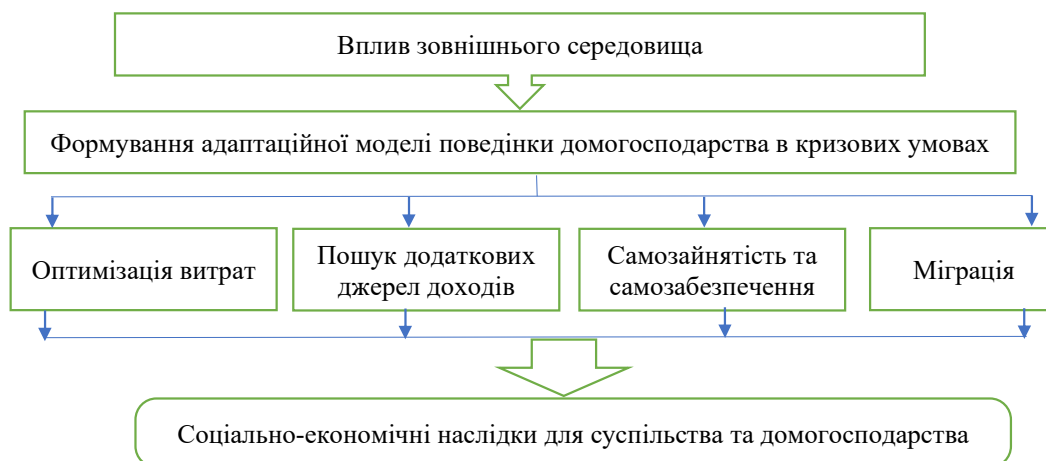

Рисунок 1 - Моделювання поведінки домогосподарств в умовах соціально-економічної нестабільності

Джерело: побудовано автором

Початковим етапом у запропонованій схемі є вплив зовнішнього середовища, що порушує звичне функціонування домогосподарства та виступає справжнім «зовнішнім шоком» або своєрідним пусковим механізмом, який активізує адаптаційний механізм у поведінці. В межах останнього відбувається переосмислення доступних ресурсів, пріоритетів і стратегій виживання. Залежно від наявних умов, домогосподарство може вдатися до різних напрямів

адаптації, серед яких найбільш вагоме значення має оптимізація структури споживання, що, серед іншого, може передбачати:

- орієнтацію на задоволення лише базових потреб (рис. 2);
- зменшення частки необов'язкових витрат, наприклад на товари розкоші, організацію дозвілля, подорожі, саморозвиток;
- використання більш дешевих товарів;

- зосередження на автономних механізмах виживання, зокрема самозабезпечення..

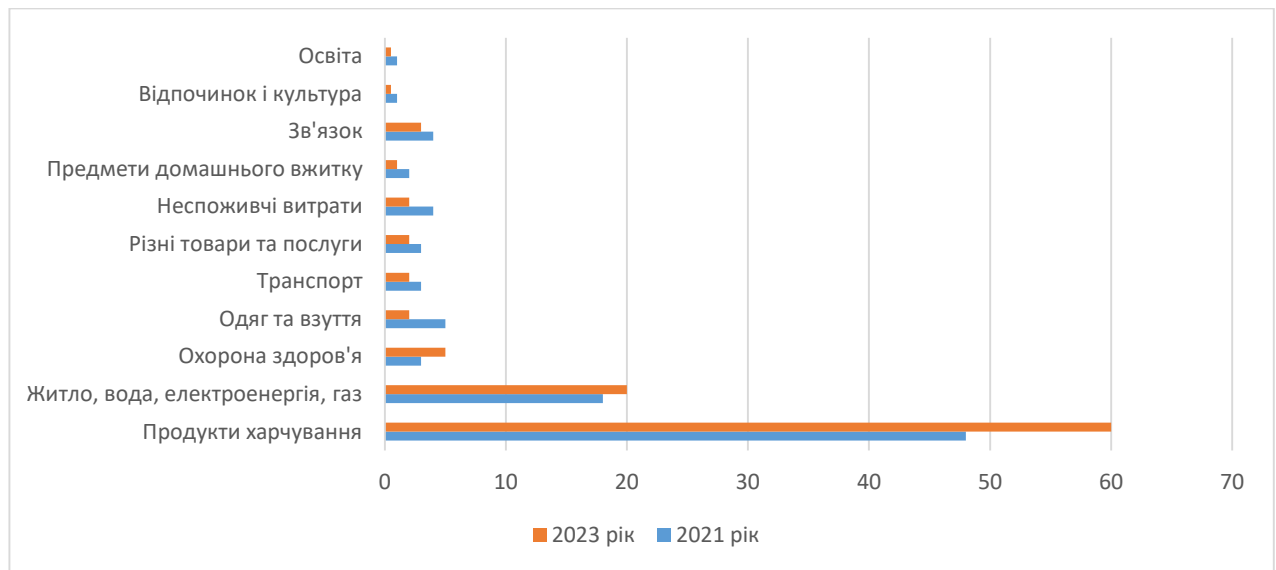

Рисунок 2 – Структура сукупних витрат домогосподарств України, %

Джерело: побудовано автором на основі [6]

Представлена на рис. 2 структура сукупних витрат домогосподарств України демонструє орієнтацію споживання вітчизняного населення на переважно товари першої необхідності. Зокрема, у 2023 році частка витрат на продукти харчування становила приблизно 60 % від сукупних витрат. Варто підкреслити, що протягом останніх двох десятиліть цей показник залишався стабільно високим, в середньому перебуваючи на рівні близько 50 відсотків [4]. Таке значення суттєво перевищує аналогічні показники західних країн, де, зазвичай, така частка коливається в межах 10-20 %, наприклад: Велика Британія – 11 %, Італія – 15 %, Польща – 16,8 % [5, с. 427; 10], що дозволяє європейцям спрямовувати більшу частину наявних ресурсів на оплату освітніх послуг, культурно-дозвілєву діяльність, інвестиції у якість життя та довгостроковий розвиток.

Таким чином, в умовах соціально-економічної нестабільності українські домогосподарства значно збільшують частку витрат на продукти першої необхідності, що зумовлено падінням рівня доходів, суттєвим подорожчанням базових товарів та превалюванням песимістичних економічних очікувань. Адже, саме очікування подальшого погіршення ситуації формують більш ощадливу модель споживання, яка переважно орієнтована на забезпечення першочергових життєвих потреб. Крім того, таке співвідношення стає демонстративним маркером нестабільного середовища, в межах якого відбувається зсув пріоритетів у бік виживання й задоволення базових потреб, а також обмеження можливостей щодо заощаджень та інвестицій.

Значну функціональну роль в адаптаційному механізмі щодо моделювання поведінки домогосподарств в кризових періодах, поряд із визначеною стратегією, виконує пошук додаткових або альтернативних джерел доходу (залученість до неформальної зайнятості чи монетизація набутого раніше досвіду та навичок, як приклад надання послуг з ремонту чи репетиторство, онлайн-послуги тощо); а також міграція, яка може передбачати різні вектори – територіальне переміщення, трудове перепрофілювання або розвиток дрібного бізнесу.

Результатом функціонування даного механізму стає трансформація економічної поведінки домогосподарств, що проявляється у зміні фінансової стратегії, адаптивній реструктуризації сімейного бюджету, перегляді життєвих орієнтирів, а іноді й у втраті економічної стійкості. Такі наслідки можуть мати як короткотерміновий ефект, що призводить до адаптивної стабілізації, так і довготривалий вплив, що обумовлює тяжкі загрози (зміна соціально-економічного статусу домогосподарства, формування нових моделей виживання та самозабезпечення).

Побудована модель поведінки домогосподарств у кризових умовах демонструє достатню гнучкість, що проявляється у здатності швидко переорієнтовувати споживчі, трудові та фінансові стратегії відповідно до зовнішніх викликів. Водночас така гнучкість супроводжується високим ступенем вразливості, зумовленим обмеженістю доступних ресурсів, нестабільністю джерел доходу та вичерпністю внутрішніх резервів самозабезпечення. Домогосподарства в умовах тривалої нестабільності змушені скорочувати витрати на розвиток, що у

довгостроковій перспективі послаблює їх соціальну й економічну життєстійкість. Результати моделювання свідчать про нагальну потребу у запровадженні системної, багаторівневої підтримки домогосподарств, яка має бути не лише реактивною, а й превентивною, спрямованою на підвищення адаптивного потенціалу домогосподарств у разі майбутніх криз.

Висновки. Таким чином, результати дослідження засвідчують, що в умовах соціально-економічної нестабільності домогосподарства виступають не лише об'єктами впливу кризових процесів, а й активними суб'єктами адаптації, здатними забезпечувати елементи внутрішньої стабільності суспільства. Побудована модель поведінки домогосподарств відображає складну систему реакцій на зовнішні виклики, яка охоплює трансформацію споживчих пріоритетів, мобілізацію внутрішніх ресурсів, розширення практик самозабезпечення, зниження витрат на неосновні потреби та активізацію неформальних економічних практик.

У межах дослідженої проблематики доцільним є окреслення кола подальших перспективних напрямів аналізу, які потребують поглибленого наукового вивчення з урахуванням нових викликів, а саме: виявлення закономірностей трансформації поведінкових стратегій домогосподарств в умовах затяжної соціально-економічної нестабільності; вивчення динаміки структур споживання та заощаджень у довгостроковому періоді; оцінка наслідків внутрішньої міграції. Крім того, особливу увагу доцільно звернути на проведення порівняльного аналізу моделей поведінки домогосподарств України та країн Центрально-Східної Європи, що дозволить ідентифікувати спільні та відмінні риси реагування на кризові явища. Розробка таких дослідницьких підходів сприятиме формуванню обґрунтованих моделей адаптації, здатних забезпечити більшу стійкість та функціональну гнучкість домогосподарств у періоди системних потрясінь..

Література:

1. Городняк І.В. Методологічні засади аналізу соціально-економічної сутності домогосподарств. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 6. С. 3-7. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/6_ukr/1.pdf
2. Каспшишак А. В. Домогосподарство як суб'єкт фінансової діяльності: теоретичні аспекти дослідження. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2023. Вип. 6 (164). DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-6-6>
3. Кізіма Т.О. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин. Фінансова система України. Наукові записки. Серія "Економіка". 2008. Вип. 10. Частина 2. С. 134-145. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141499008.pdf>
4. Крилов Д.В. Споживання домогосподарств як індикатор стану національної економіки України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. Вип. 3. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-06>
5. Сидорова А. В., Буркіна Н. В., Фурман Т. Ю. Компаративний аналіз витрат домогосподарств Польщі та України. Проблеми економіки. 2020. № 2 (44). С. 424-435. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-2-424-435>
6. Соціально-економічний стан домогосподарств України: за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕСД). UNICEF. 2024 р. URL: [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/Соціально-економічний%20стан%202025.07.24%20\(1\).pdf.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/Соціально-економічний%20стан%202025.07.24%20(1).pdf.pdf)
7. Станкевич Ю.Ю. Соціальні аспекти функціонування вітчизняного домогосподарства як суб'єкта ринкової економічної системи. Український соціум. 2010. Вип. 3 (34) С. 104-111. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/07/104-111__no-3__vol-34__2010__UKR.pdf
8. Станкевич Ю.Ю. Характеристика споживчої поведінки вітчизняних домогосподарств. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 7(1). С. 49-52. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_07/12.pdf
9. Шапошников К., Крилов Д., Лозиченко О. Роль заощаджень домогосподарств у розвитку національної економіки. Галицький економічний вісник. 2022. Том 76. № 3. С. 5-14. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.03.005
10. Data & Trends. EU Food and Drink Industry. FoodDrinkEurope. 2023. URL: https://www.fooddrinkEurope.eu/wp-content/uploads/2023/12/FoodDrinkEurope-Data-Trends-Report-2023-digital.pdf?utm_source=chatgpt.com

References:

1. Horodniak, I.V. (2016). Metodolohichni zasady analizu sotsialno-ekonomichnoi sutnosti domohospodarstv [Methodological principles of analysis of the socio-economic essence of households]. Economy and society, Vol. 6, 3-7. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/6_ukr/1.pdf
2. Kaspshyshak, A.V. (2023). Domohospodarstvo yak subiekt finansovoi diialnosti: teoretychni aspekty doslidzhennia [Household as a subject of financial activity: theoretical aspects of research]. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine, Vol. 6 (164). DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-6-6>
3. Kizyma, T.O. (2008). Domohospodarstvo yak instytutsiina ekonomichna odynitsia ta subiekt finansovykh vidnosyn [Household as an institutional economic unit and subject of financial relations]. Financial system of Ukraine. Scientific notes. Series "Economy", Vol. 10, Issue 2, 134-145. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141499008.pdf>

4. Krylov, D.V. (2022). Spozhyvannia domohospodarstv yak indyktor stanu natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Household consumption as an indicator of the state of the national economy of Ukraine]. Problems of modern transformations. Series: economics and management, Vol. 3. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-06>
5. Sydorova, A.V., Burkina, N.V. & Furman, T.Yu. (2020). Komparatyvnyi analiz vytrat domohospodarstv Polshchi ta Ukrainy [Comparative analysis of household expenses in Poland and Ukraine]. Problems of economy, Vol. 2 (44), 424-435. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-2-424-435>
6. UNICEF (2024, July 24). Socio-economic status of households in Ukraine: according to the results of the nationwide sample survey of the socio-economic status of households. URL: [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/Sotsialno-ekonomichnyy%20stan%2025.07.24%20\(1\).pdf.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/Sotsialno-ekonomichnyy%20stan%2025.07.24%20(1).pdf.pdf).
7. Stankevych, Yu.Yu. (2010). Sotsialni aspekty funktsionuvannia vitchyznianoho domohospodarstva yak subiekta rynkovoi ekonomichnoi systemy [Social aspects of the functioning of the domestic household as a subject of the market economic system]. Ukrainian society, Vol. 3 (34), 104-111. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/07/104-111__no-3__vol-34__2010__UKR.pdf
8. Stankevych, Yu.Yu. (2014). Kharakterystyka spozhyvchoi povedinky vitchyznianskykh domohospodarstv [Characteristics of consumer behavior of domestic households.]. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences, Vol. 7(1), 49-52. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_07/12.pdf
9. Shaposhnikov, K., Krylov, D. & Lozychenko O. (2022). Rol zaoshchadzen domohospodarstv u rozvytku natsionalnoi ekonomiky [The role of household savings in the development of the national economy]. Galician Economic Bulletin, Vol. 76. Issue 3, 5-14. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.03.005
10. FoodDrinkEurope (2023). Data & Trends. EU Food and Drink Industry. URL: https://www.fooddrink europe.eu/wp-content/uploads/2023/12/FoodDrinkEurope-Data-Trends-Report-2023-digital.pdf?utm_source=chatgpt.com

Ця робота ліцензована Creative Commons Attribution 4.0 International License